

Maria Wtorkowska

"Kot" w polskich i słoweńskich związkach wyrazowych : frazeologizmach i przysłowia

Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców 17,
195-204

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Maria Wtorkowska
Uniwersytet w Lublanie

***Kot* w polskich i słoweńskich związkach wyrazowych (frazeologizmach i przysłowiach)**

Polski *kot*, jak i słoweńska *mačka* oraz *maček* mają w obu językach kilka znaczeń¹. W artykule tym interesuje mnie *kot* głównie w znaczeniu ‘nie duże zwierzę domowe o miękkiej sierści, długim ogonie i długich wąsach, łapach zakończonych pazurami, spiczastych, małych uszach, smukłym ciele’ (USJP II: 274), choć przyjrę się również jego znaczeniom przenośnym, metaforycznym oraz formom derywowanym. Kot jest tym z ulubionych zwierząt domowych, które również w Polsce i Słowenii cieszy się dużą sympatią człowieka, mimo, a może właśnie z tego powodu, że lubi chodzić własnymi drogami, a więc jest niezależny, samodzielny i nieuległy. W referacie porównuję, jak język polski i słoweński przedstawia kota w obecnie funkcjonujących związkach wyrazo-

¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz [dalej **USJP**], podaje sześć znaczeń wyrazu **kot** (USJP II: 274): 1. ‘*felis domestica*, nie duże zwierzę domowe o miękkiej sierści, długim ogonie i długich wąsach, łapach zakończonych pazurami, spiczastych, małych uszach, smukłym ciele’, 2. *zool.* ‘drapieżny ssak o smukłym, sprężystym ciele, okrągłej głowie z krótkim pyskiem, długim ogonie, najczęściej krótkiej sierści, mający m.in. doskonały słuch, wzrok i węch, np. lew, gepard, ryś, a także kot domowy’, 3. *środ. wojsk.* ‘żołnierz rozpoczynający służbę wojskową’, 4. *środ. młodz.* ‘uczeń pierwszej klasy szkoły średniej lub student pierwszego roku’, 5. *łow.* ‘zając’, 6. *mors. żegl.* drapacz w zn. 5. ‘mała kotwica z czterema wygiętymi łapami ustawionymi na krzyż, używana do kotwiczenia łodzi oraz poszukiwania i wyławiania przedmiotów zatopionych na niewielkich głębokościach’. Por. też Anusiewicz 1990.

Słownik słoweńskiego języka literackiego (Slovar slovenskega knjižnega jezika [dalej **SSKJ**] podaje trzy znaczenia wyrazu **mačka** (SSKJ: 512): 1. ‘zwierzę domowe, łowiące myszy’/’kocica – samica kota’ 2. *zazwyczaj pogard.* ‘sprytna, przebiegła, cwana kobieta’, 3. *gw.* ‘w użyciu przysłówkowym wyraża silne przeczenie; figa w znaczeniu »nie, nic z tego«: *da so dobri ti ljudje? Mačko so dobri* oraz sześć znaczeń wyrazu **maček** (SSKJ: 512): 1. ‘samiec kota’/’zwierzę domowe, łowiące myszy’, 2. ekspresywny, zazwyczaj z przydawką ‘doświadczony, sprytny, przebiegły, cwany człowiek, zwłaszcza mężczyzna’, 3. *rzad.* ‘futro (wokół szyi)’, 4. *przestarz.* ‘kotwica’, 5. ‘urządzenie z zębami, służące chwytni, zatrzymywaniu’, 6. ‘niegdys skórzana sakiewka na pieniądze, którą noszono za pasem’.

wych – frazeologizmach i przysłowiaach – oraz które z tych związków są takie same, podobne czy inne w wymienionych językach. Prezentowany polski materiał został zaczerpnięty głównie z *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza oraz *Słownika frazeologicznego języka polskiego* pod redakcją Stanisława Skorupki, słoweński zaś ze *Słownika słoweńskiego języka literackiego* oraz książki Janeza Kebera *Živali v prisposodbah*², choć znajdzie się tu również kilka znaczeń funkcjonujących w obu językach, ale niezarejestrowanych w słowniku.

Polski *kot* jest zapożyczeniem z łacińskiego *cattus* ‘kot, kocur’ (Borys 2006: 254) i przywoływany jest przez Polaków za pomocą parokrotnie powtórnego wykrzyknika: *kici-kici*, zaś słoweńska *mačka* pochodzi najprawdopodobniej od tamtejszych przywołań kota, które brzmią: *mac, muc* itp. Te dźwiękonaśladowcze wabienia kota oraz podstawa *mačka* stanowiły bezpośrednią motywację dla deminutiwów: *maca, muca, muc, muczek, mucka, mucica, muckica*, podobnie jak polskie *kici* jest bazą licznych spieszceń: *kicia, kiciunia, kiciuś, kituś* itd. Stosunkowo mniej w obu językach jest augmentatiwów, np. *kocisko, kocur; mačkon*, co świadczy o przychylnym stosunku Polaków i Słoweńców do kota. Męska forma *maček* funkcjonuje w języku słoweńskim na określenie samca kota i jest nazwą wtórną, utworzoną od wyrazu *mačka*, używaną jednak często wymiennie z żeńską formą (Keber 1996: 214) w przeciwieństwie do władającej w języku polskim męskiej formy *kot*³.

Kot pełni kilka funkcji w życiu człowieka. Oprócz korzyści, którą przynosi mu fakt, że kot łowi gryzonie, głównie myszy, człowiek hoduje koty dla towarzystwa, ich urody, czy tresury. Odzwierciedlenie tych różnych funkcji oraz charakteru kota znajdziemy w języku. Zarówno język polski, jak i słoweński ma bogaty zasób związków wyrazowych, w które wchodzi wyraz kot. I tak np. przyjrzyjmy się najpierw relacjom kota z innymi zwierzętami. Kot i pies się nienawidzą, nie znoszą, nie cierpią wzajemnie, żyją w niezgodzie, przy czym w języku polskim można *żyć z kimś* lub ironicznie *kochać się jak pies z kotem*, w słoweńskim zaś ‘być lub patrzeć na siebie jak pies i kot’ (*tadva sta si, se gledata kakor pes in mačka* »sovražita se«). Kot ma też szczególny, władczy stosunek do myszy, na co wskazuje jednakowy w obu językach zwrot *bawić się*, książkowe *igrać z kimś jak kot z myszką, myszą*, słoweńskie *igrati se s kom kot mačka z miško, z mišjo*, w znaczeniu »znać się, wykorzystywać swoją intelektualną lub fizyczną przewagę nad kimś, upokarzać kogoś«/»imeti ga v popolni oblasti, delati s kom, kar se nam zahoče«. W polszczyźnie istnieje obok, jeszcze jeden podobny zwrot ze zdrobniałą formą *kotek*: *grać, bawić się (z kimś) w kotka*

² Keber 1996: 193–221.

³ W języku słoweńskim na widok kota można usłyszeć równie często i żeńską formę *mačka*, jak i męską *maček*, obok oczywiście częstszych w obu językach zdrobnień. Pary *kot – kotka* czy *kocica* w języku polskim używa się głównie w celu rozróżnienia płci.

i myszkę, o znaczeniu »zwozić kogoś, postępować nieszczerze, stwarzać komuś sytuację niejasną, trudną do przewidzenia«, z którego wywodzi się wyrażenie *gra, zabawa w kotka i myszkę* o tym samym znaczeniu. Podobnie powstało słoweńskie wyrażenie *igra mačke z mišjo*, które występuje też w znaczeniu przenośnym »przechytrzyć kogoś«/»prelisičiti« (Keber 1996: 193–194)⁴. Fakt, że kot jest największym wrogiem myszy, prezentują nam również przysłowia, polskie: *Myszy tańczą, gdy kota nie czują*, słoweńskie: *Kadar mačke ni doma, miši plešejo (imajo miši ples)* o znaczeniu przenośnym »gdy nikt nie pilnuje, nadużywana jest swoboda«/»kadar je kaka skupnost brez nadzorstva, njena disciplina popusti«. Przysłowia wskazują też na łowny koci instynkt, polskie: *Chłop mowny a kot łowny z głodu nie zemrą* (tj. 'zgovoren moški in lovska mačka ne umreta od lakote') »wygadany mężczyzna i kot umiejący polować poradzą sobie« i słoweńskie: *Kar mačka rodi, miši lovi* (tj. 'co kot urodzi, łowi myszy'), w znaczeniu »dzieci są zwykle takie, jak ich rodzice«, któremu odpowiadałyby polskie przysłowia: *Jaka mać, taka nać*, czy *Niedaleko pada jabłko od jabłoni* oraz *Mačka, ki mijavka, miši ne lovi* (tj. 'kot, który miauczy, myszy nie łowi'), któremu odpowiada polskie przysłowie: *Krowa, która dużo ryczy, mało mleka daje*. O tym, że kot poluje nie tylko na myszy, świadczy słoweński przykład *vleče, plazi se kakor mačka od golobnjaka* (tj. 'wlecze się, pełza jak kot z gołębnika'), to znaczy 'z wyrzutami sumienia'. Na stosunek kota, konia i człowieka co do długości życia wskazuje polskie przysłowie: *Plot trzy lata, kot trzy płoty, koń trzy koty, człek trzy konie (przeżyje)* (tj. 'plot tri leta, maček tri plote, konj tri mačke, človek tri konje preživi') (Kopaliński 1985: 888).

Przyjrzyjmy się teraz cechom kota, które prezentowane są przez wyrażenia porównawcze. W obu językach kotu przypisana jest cecha związana z uczuciem miłości – polski kot jest bowiem kochliwy: *kochliwy jak kot w marcu*, natomiast słoweński jest zakochany: *pusti tega zaljubljenega mačka pri miru, saj se mu ne da nič dopovedati*. Przeszły słoweński związek wyrazowy: *tak je kot suščev maček*, to jest 'być jak kot w marcu', a więc »być wyczerpany od życia seksualnego«, wskazuje na słoweńską starą nazwę miesiąca marca, to jest *sušec* i charakterystyczne dla tego czasu kocie gody. Z okresem rui, a właściwie jego rezultatem związane jest słoweńskie wyrażenie potoczne: *siten kakor breja mačka*, tj. 'marudny, natrętny jak ciężarna kotka'. Słoweński kot jest również żywotny, witalny, uporczywy, o czym świadczy związek *trdoživ kot mačka* (tj. 'witalny jak kot'), czyli »bardzo witalny«. Ciekawy jest słoweński związek z kwalifikatorem pogardliwy: *režati se kot pečen maček*, tj. 'śmiać się jak

⁴ W obu językach znana jest gra, zabawa *w kotka i myszkę* (słoweńskie *mačka in miška*), polegająca na tym, że dzieci tworzą krąg i bronią temu, kto jest kotem i znajduje się na zewnątrz kręgu, wstępu do środka i złapania tego, który jest myszką. W języku polskim w czasie tej zabawy śpiewa się piosenkę: *Do dziury myszka, do dziury, bo cię tu złapie kot bury...* itd.

pieczony kot' w znaczeniu »bardzo się śmiać, śmiać się do rozpuku«. Prawdopodobnie zwrot ten związany jest z tym, że w polskim języku łowieckim *kot* może oznaczać *zająca* oraz z faktem hodowania kotów także dla mięsa – w języku słoweńskim istnieje nazwa *mačkojed* na określenie włoskiego „kotożercy”. Choć kot w porównaniu z innymi zwierzętami jest czysty, jednak na jego niewystarczającą dla człowieka higienę wskazuje zwrot *umivati se kot mačka* – tj. ‘myć się jak kot’, a więc »niedostatecznie, niewystarczająco«.

Polski kot spada na cztery łapy, słoweński zaś na nogi, o czym świadczą przykłady: *spaść jak kot na cztery łapy – je kot maček, vedno pade na noge*, które w obu językach pochodzą od przysłów: *Kot zawsze spada na cztery łapy – Maček vedno pade na noge* »o kimś, kto zawsze, w każdej sytuacji daje sobie radę«/»v vsakem položaju, stanju se najde«.

Zarówno w języku polskim, jak i słoweńskim bardzo znany jest zwrot *kupić kota w worku – kupiti mačka v žaklju* w znaczeniu »kupić coś bez obejrzenia, bez sprawdzenia«/»kupiti kaj, ne da bi stvar prej poznal, videl«. W języku słoweńskim zwrot ten występuje w dwóch formach: *kupiti mačka v žaklju* oraz *kupiti mačka v vreči*. Pierwszy przykład z zapożyczeniem niemieckim *žakelj* – potocznie ‘wór, worek, sak’ oznaczony jest w SSKJ kwalifikatorem ekspresywny, drugi zaś książkowy. Jako bardzo znany związek występuje również w następujących wariantach: *prodajati mačka v žaklju*, tj. ‘sprzedawać kota w worku’, *odločati o mačku v žaklju* – ‘decydować o kocie w worku’, *biti maček v žaklju* – ‘być kotem w worku’, *ne marati mačka v žaklju* – ‘nie lubić kota w worku’. Zwrot ten ma odpowiedniki w większości europejskich języków, przy czym miejsce kota zastępuje np. *zajac* w języku czeskim (*kupovat zajice v pytli*), czy *prosię* w języku angielskim (*to buy a pig in a poke*)⁵. Choć kupiony kot w worku nie ma dużej wartości, to zyskuje ją z chwilą wypuszczenia go z worka, gdyż słoweński frazeologizm *spustiti/potegniti/stresti mačka iz žaklja*, tj. ‘wypuścić kota z worka’ znaczy tyle co »wydać, wypaplać tajemnicę«/»izdati, izblebletati skrivnost«. O tym, że dobrze jest mieć kota w skrzyni, mówi znaczenie słoweńskiego związku *imeti mačka v skrinji*, a więc być zabezpieczonym, być posiadaczem dużego majątku»/»biti preskrbljen, pridobiti si lepo premoženje«.

W języku polskim mamy również następujące zwroty z wyrazem *kot*, których w takiej formie nie zna słoweńszczyzna, np. *biegać, latać jak kot z pęcherzem* (tj. ‘tekati, leteti kot maček z mehurjem’), czyli »biegać szybko, nerwowo, w różnych kierunkach, bez określonego celu, mieć dużo spraw do załatwienia

⁵ Wymiana rzeczownikowego elementu wynika pewnie z faktu, że na targach w wyniku oszustwa sprzedawcy podtykali niewartościowego wtedy kota zamiast zająca, czy prosięcia, o czym wyraźnie świadczy hiszpański frazeologizm ‘kupić, dać, sprzedać kota jako zająca’ (*comprar/dar/vender gato por liebre*) oraz chorwacki frazeologizm ‘dać byka za kota’ o znaczeniu »robić głupstwa« (*dati bika za mačka*) (Keber 1996: 211).

i nie nadążać ze zrobieniem wszystkiego»: *Cały dzień latała jak kot z pęcherzem i niewiele załatwiła* (»hitro, nervozno tekati v različnih smereh, brez cilja, imeti veliko opravkov in ne uspeti vsega opraviti«), *dostać kota* (tj. 'dobiti mačka'), to znaczy »zwarłować, stracić zmysły, zgłupieć« (»znoreti«). Polacy też *drą z kimś koty* (tj. 'razdirati s kom mačke'), a więc »kłóć się z kimś, żyją w niezgodzie, mają stałe zatargi« (»stalno se s kom prepirati, živeti v prepiru s kom«), *mają kota na punkcie czegoś, kogoś* (tj. 'imeti mačka glede koga ali česa'), czyli »bardzo się czymś lub kimś interesują, poświęcają czemuś lub komuś wiele uwagi i czasu»: *Masz kota na punkcie swojego samochodu*. (»biti nor na koga ali kaj«), *odwracają, wykręcają, wywracają kota ogonem* (tj. 'obrniti mačka z repom'), a więc »przedstawiają coś w zupełnie innym, w fałszywym świetle, przeinaczają fakty, kłamią»: *Przestań wykręcać kota ogonem i opowiedz, co się tu działo wczoraj wieczorem* (»lagati, predstavljati dejstva v lažni luči«). Umieją również *popędzić, pogonić kogoś kota* (tj. 'prepoditi, pregnati komu mačka'), czyli albo »zmusić kogoś do wysiłku, do zrobienia czegoś»: *Przed maturą matematyk popędził nam kota – co lekcja odpytywanie, co miesiąc test* (»prisiliti koga k naporu, da kaj naredi«) albo »wyrzucić, przepędzić kogoś z jakiegoś miejsca»: *Z sąsiadem pogoniliśmy kota łobuzom z sąsiedniej ulicy* (»pregnati, prepoditi koga s kakega mesta«). W języku polskim występują również nieznanne słoweńszczyźnie przysłowia z członem *kot*: *Nie dla psa kielbasa, nie dla kota sadło* (tj. 'ni za psa klobasa, ni za mačka salo') »ktoś na coś nie zasługuje« (»nekdo ni vreden česa boljšega«), *Pierwsze koty za płoty* (tj. 'prvi mački gredo za plote') »pierwszy efekt czyjejś pracy może być nieudany, pierwsze próby mogą się skończyć niepomyślnie, pierwszy raz może się coś komuś nie udać« (»prvi rezultat kakega dela se lahko ponesreči; prvi poskusi se lahko končajo neuspešno«). Zarówno językowi polskiemu, jak i słoweńskiemu znane jest przysłowie *W nocy wszystkie koty (są) szare, bure* w znaczeniu »gdy nie zna się sytuacji, można się łatwo pomylić w ocenie«/»v določnih okoliščinah se človek zadovolji tudi z manj kvalitetnim« i w obu językach komponent: *kot* zastępuje tu inne zwierzę domowe, to jest krowę, przy czym w polskich przysłowiach krowy są czarne, a koty szare, bure, w słoweńskim zaś i koty i krowy są czarne *ponoči je vsaka krava/mačka črna*. Kot wymienia się z krową również w słoweńskim związku *smešen, da bi se še krave/mačke smejele*, tj. 'śmieszny, że aż krowy/koty się śmieją', a więc »bardzo śmieszny«. W obu kulturach znany jest przesąd, że kot przebiegający komuś drogę przynosi pecha, a nawet nieszczęście. O tym świadczą związki: *(czarny) kot przebiegł mi drogę/(czarna) mačka mi je przekrzyżła pot*. Oprócz różnych gestów, które należy wtedy wykonać w celu odegnania pecha, nieszczęścia, w języku polskim istnieje też antidotum w formie wersów piosenki:

Gdy ci kot przebiegnie drogę, nie mów, że to pech.
Kot ci szczęście przynieść może, jeśli tylko chcesz.

A oto słoweńskie zwroty z elementem *kot*, których w takiej formie nie zna polszczyzna: *hodi kakor mačka okrog vrole kaše*, tj. ‘chodzić jak kot wokół wrzącej kaszy’ w znaczeniu »nie mieć odwagi zabrać się za sedno sprawy«. Potocznie używa się wyrażenia ekspresywnego *tristo mačkov*, tj. ‘do trzystu kotów’, które służy podkreśleniu, wzmocnieniu twierdzenia, np. *tristo mačkov, tako ne bomo prišli nikamor*, i któremu w języku polskim odpowiadałoby: *do stu piorunów/diablów*. Słoweńskiemu przysłowiu *Če mački na rep stopiš, zacvili (zavrešči)*, tj. ‘jeśli kotu nadepniesz na ogon, zapiszczy’ o znaczeniu »człowiek gwałtownie zareaguje, gdy ktoś zacznie mówić o jego interesach, korzyściach« w dużej mierze odpowiada polskie przysłowie *Uderz w stół, a nożyce się odezwą* »osoba, która ma coś na sumieniu, doszukuje się aluzji do tego w wypowiedziach innych osób i gwałtownie reaguje, czym zwykle się zdradza«.

Cechy charakteru kota, jego wady i zalety przedstawiają też związki wyrazowe z przymiotnikowym członem *koci – mačji*, a więc ‘dotyczący kota, zwykle kota domowego, taki jak u kota’ (USJP II: 144). Tutaj znajdziemy dużo wyrażen przedstawiających zalety, walory kota, związane głównie z jego wyglądem, sposobem poruszania się, np. *koci krok, ogon, kocia zwinność, zręczność, kocie ruchy, koci spryt, wdziek, kocia rodzina – mačji korak, rep, mačja šapa, mačja trdoživost*.

Zarówno w polskim, jak i słoweńskim występuje wyrażenie *kocie oczy – mačje oči*, oraz zwrot *mieć kocie oczy – imeti mačje oči*, czyli mieć »oczy, które mają zdolność widzenia w ciemności« lub »oczy o zielonkawym kolorze i podłużnym kształcie«. W pierwszym znaczeniu w języku polskim *oczy*, czyli rzeczownikowy człon związku może być zastąpiony przez wyraz *wzrok*. Kot, a właściwie kotka dba o swoje potomstwo, na co wskazuje wyrażenie potoczne *kocia mama*, a więc »kobieta, która lubi i hoduje koty«. O tej zalecie mówi również słoweński zwrot *prenašati kakor mačka mlade*, to jest ‘przenosić jak kotka swoje kocięta’ – kotka często zmienia miejsca pobytu swoich kociąt, co robi w celu ich ochrony. Oba języki znają ujemne walory *kociej muzyki*, czyli a) »jazgotliwej, hałaśliwej, niezbornej muzyki« lub b) »ogłuszającego hałasu, gwizdów, walenia w metalowe przedmioty itp. w celu niedopuszczenia kogoś do głosu lub dokuczenia komuś«. Pierwszemu znaczeniu odpowiadają słoweńskie wyrażenia: *mačja godba, mačji koncert, mačja podoknica, mačja serenada*, drugiemu zaś zwrot: *narediti komu mačjo godbo/muziko*. Związki te wywodzą się od wyrażenia *mačji der* ‘kocie wrzaski’ na określenie głośnych dźwięków, podobnych do miauczenia, które wydają z siebie koty w okresie godowym. Ciało kota, a w zasadzie jego części były podstawą do utworzenia następujących metafor, np. w polskim znane jest wyrażenie *koci grzbiet*, tj. ‘mačji hrbet’ na określenie »figury polegającej na jak największym wygięciu grzbietu i równoczesnym opieraniu się równocześnie rękami i nogami o podłoże«, a wyrażenie potoczne *kocie lby* na określenie bruku ułożonego z okrągłych, nietłuczonych

kamieni, funkcjonuje, choć jako mniej znane wyrażenie, w języku słoweńskim w formie *mačje glave*, tj. ‘kocie głowy’ na określenie okrągłych kamieni wielkości pięści: *ulica je tlakovana z mačjimi glavami* (Keber 1996: 217, SSKJ: 512). Kotu przypisuje się również fałszywość, o czym świadczy wyraz *kot*, *kociara* użyty w języku polskim na pejoratywne określenie innowiercy i *kocia wiara* oznaczająca wiarę inną niż katolicyzm.

Językowi słoweńskiemu nieznane jest żartobliwe określenie *żyć z kimś na kocią łapę*, któremu odpowiada słoweński związek wyrazowy *živeti na koruzi*, czyli ‘żyć w kukurydzy’. W języku słoweńskim istnieją dodatkowo wyrażenia synonimiczne, których nie ma język polski w dosłownej formie, np. *mačji kašelj*, a więc ‘koci kaszel’ oraz *mačje solze*, czyli ‘kocie łzy’ w znaczeniu »mała, drobna, nieważna rzecz«, które najczęściej używane są z zaprzeczeniem: *to ni mačji kašelj, to niso mačje/mačkine solze*. W języku polskim temu związkowi w pewnej mierze odpowiada fraza też związana ze łzami: *tyle, co kot napłakał*, czyli »bardzo mało, odrobinę, prawie nic«.

Duża ilość deminutiwów utworzonych od wyrazu *kot* i *mačka* oraz znaczenia przenośne polskich i słoweńskich form derywowanych wyrazu *kot* na określenie ludzi wskazują przychylny stosunek człowieka do kota, który jest miły, przyjemny w dotyku, miękki, ciepły, przymilny, skłonny do pieszczot, a także smukły, gibki, zwinny. I tak w języku polskim zdrobnienie *kotek* jest też pieszczotliwym potocznym określeniem używanym w odniesieniu do bliskich, miłych osób obu płci; synonim wyrazu *kochanie*: *Podaj mi, kotku, tę książkę*, żeńska forma *kotka* jest potocznym, pieszczotliwym określeniem przymilnej młodej kobiety: *Twoja dziewczyna to prawdziwa kotka*, a *kicia* powiemy o miłej dla kogoś osobie, zwłaszcza o kobiecie lub dziecku (USJP II: 275). Z wyżej wymienionymi cechami kota, głównie z miękkością i puszystością jego sierści związane jest znaczenie *kotków* na określenie baż – »kwiatostanu groniastego w kształcie wiotkiego kłosa, występującego u niektórych roślin drzewiastych«, czy »gałązki, zwłaszcza wierzby, z tym kwiatostanem« (USJP I: 210), oraz *kotów/kotków* użytych w znaczeniu »kłębki kurzu, brudu«. Również słoweńskie spieszczenia kotki: *muca, mucica, mucika, mucka* używane są na określenie żeńskich osób w znaczeniu potocznym »miła, atrakcyjna kobieta«, a wyraz *mucka* również w znaczeniu dziecko, zaś spieszczenia rodzaju męskiego *mucek* używa się na określenie zazwyczaj młodego, miłego mężczyzny lub dziecka (Keber 1996: 199, 205). Na pewno mniej jest w obu językach form augmentatywnych od wyrazu *kot*, choć istnieją pejoratywne znaczenia przenośne, wskazujące na ukrytą pod miękkim futrem przebiegłą, przemyślną, podstępą, sprytną naturę kota. I tak określenie *kocica* funkcjonuje również w książkowym przenośnym znaczeniu jako »kobieta pełna temperamentu, często nadpobudliwa erotycznie«: *Kusząca z niej kocica. – Jego żona to wściekła kocica* (USJP II: 144). W języku słoweńskim podstawowa żeńska forma *mačka* jest używana

w znaczeniu przenośnym z kwalifikatorem pogardliwie o sprytniej, przebiegłej, cwanej kobiecie: *to ti je mačka, nje že ne boš ugnal*, a męskiej formy *maček* używa się jako ekspresywizmu, zazwyczaj z przydawką na określenie doświadczonego, sprytnego, przebiegłego, cwanego człowieka, zwłaszcza mężczyzny: *pravi maček moraš biti, da se lahko znajdeš v gori predpisov; ta je previden, star maček, zato bo že pazil, da ne bo nasedel; novinec med starimi mački* (SSKJ: 512). W obu językach wyraz kot oznacza »urządzenie z zębami, służące chwytaniu, zatrzymywaniu«, a więc kotwicę – sidro. Metafora ta wskazuje na istotną cechę kota, a mianowicie na ostrość, chwytliwość, czepliwość jego pazurów.

Słoweński rzeczownik rodzaju męskiego *maček* często występuje w tych samych lub podobnych związkach wyrazowych w miejsce częstszej żeńskiej formy *mačka*, np. *hoditi kakor mačka* albo *maček okrog vrole kaše, črna mačka* lub *črni maček*. Ale tylko forma męska znana jest też w drugim, mało przyjemnym znaczeniu, jako 'złe samopoczucie, zły nastrój, zazwyczaj po wypiciu większej ilości alkoholu'; czyli polski 'kac', najczęściej występująca w związkach: *imeti mačka, preganjati mačka, zdraviti mačka* (tj. 'mieć, przeganiać, leczyć kota'): *kje si krokal, da imaš takega mačka; z ležanjem, s tabletami preganjati mačka*, której odpowiada polski zwrot *być na kacu* oraz *moralni maček* (tj. polski *moralny kac*): *po razbrzdanem življenju se ga je lotil moralni maček; ima hudega moralnega mačka*, a więc wyrzuty sumienia, poczucie winy po popełnieniu czynu, mającego zazwyczaj złe skutki. Złe samopoczucie, o którym mówi słoweński związek *imeti mačka*, prezentowane jest również przez nacechowany ekspresywnie słoweński frazeologizm z członem przymiotnikowym *mačkast/mačkov ponedeljek* (tj. 'koci poniedziałek') oraz jego żargonowy synonim *plavi ponedeljek* (tj. 'niebieski poniedziałek'), którym odpowiada polski frazeologizm potoczny *szewski poniedziałek* (tj. 'čevljarski ponedeljek'), a więc niestawienie się do pracy, niechęć do pracy w poniedziałek, wywołane złym samopoczuciem, spowodowanym zazwyczaj nadużyciem alkoholu w niedzielę. Do skutków nadmiernego picia alkoholu nawiązuje też słoweński zwrot z członem rzeczownikowym *kot*: *tako je bil pijan, da je mački botra rekel* (tj. 'tak był pijany, że do kota powiedział chrestny'), w znaczeniu »nie wiedział, nie miał świadomości tego, co robi«, któremu odpowiadałaby polska fraza *był tak pijany, że film mu się urwał*.

W języku polskim wyraz *kot* używany jest również w znaczeniu potocznym na określenie albo żołnierza rozpoczynającego służbę wojskową albo ucznia pierwszej klasy szkoły średniej lub studenta pierwszego roku, ogólnie więc osoby młodej, niedoświadczonej w danym środowisku, rozpoczynającej naukę. To przenośne znaczenie wskazywałoby na małość kota, jego niedorosłość, niedojrzałość, ciągłą chęć zabawy, brak doświadczenia, niewielką wiedzę. Słoweńskie określenia tych nazw nie mają nic wspólnego z kotem: żołnierz

zaczynający służbę wojskową to ‘vojaški novinec, nabornik, rekrut’ (SSKJ: 590, 1157), rzadko już obecnie nazywany z serbskiego *gušter*, słow. *kuščar*, a więc ‘jaszczur’, co wiąże się prawdopodobnie z jego zielonym kolorem, a więc po pierwsze kolorem munduru, po drugie zaś z tym, że kolor ten oznacza niedojrzałość; uczeń pierwszej klasy szkoły średniej to w żargonie uczniowskim ‘fazan’, czyli ‘bażant’⁶, a student(-ka) pierwszego roku to w żargonie studenckim ‘bruc, brucka’ (SSKJ: 73). W języku słoweńskim używa się również wyrazu *zelenec* na określenie ogólnie młodej, niedoświadczonej osoby, podobnie jak w polskim: *zielony* lub *żółtodziób*.

Przedstawione w artykule przykłady są tak różnorodne, że prezentują zarówno polskiego *kota*, jak i słoweńską *mačkę* w skrajnościach. Z jednej strony bowiem język dostrzega w kocie takie walory, jak wdzięk, spryt, wolność, samodzielność, mądrość, ostrożność, przezorność, z drugiej zaś jego nieszczerłość, fałszywość, drapieżność, podstępność, przewrotność, zdradliwość, rozwiązłość, niedojrzałość, niedorosłość, głupotę. Wynika to pewnie z faktu, że kot skupia w sobie cechy, które w zależności od sytuacji mogą być wykorzystane do dobrych lub złych celów, jak np. spryt, przebiegłość czy nieuległość. Zebrany tu materiał pokazał jednak przede wszystkim, że polszczyzna i słoweńszczyzna bogato prezentują to, chyba najbardziej niezależne od człowieka, zwierzę domowe, a przez to wskazuje, jak dużą rolę odgrywa kot w życiu Polaka i Słoweńca. Moje doświadczenia w nauczaniu języka polskiego Słoweńców pokazały, jak ważną rolę odgrywa frazeologia w nauczaniu polskiej leksyki. Studenci chętnie się uczą frazeologizmów oraz zdają sobie sprawę, iż znajomość związków i przysłów pomaga im lepiej zrozumieć Polaków oraz trafnie i ekonomicznie wypowiedzieć się w języku polskim.

Bibliografia

- Anusiewicz J., 1990, *Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie*, „Etnolingwistyka” 3, s. 95–138.
- Boryś W., 2006, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Keber J., 1996, *Živali v prispodobah*, 1. in 2. del, Mohorjeva družba, Celje.
- Keber J., 2003, *Frazeološki slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Kopaliński W., 1985, *Słownik mitów i tradycji kultury*, PIW, Warszawa, s. 529–531.
- Ostromęczka-Frączak B., Pretnar T., 1996, *Slovensko-poljski slovar*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

⁶ W tym znaczeniu nie odnotowuje go SSKJ.

S k o r u p k a S, 2002, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I–II, Warszawa, Wiedza Powszechna, t. I.

V o d n i k F., 1977, *Poljsko-slovenski slovar*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Słowniki:

SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994, Državna založba Slovenije, Ljubljana.

USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2006, red. S. Dubisz, t. I–IV, PWN, Warszawa.